

ژوئیه ۱۳۸۷ شماره دوم/بهار و تابستان ۸۶

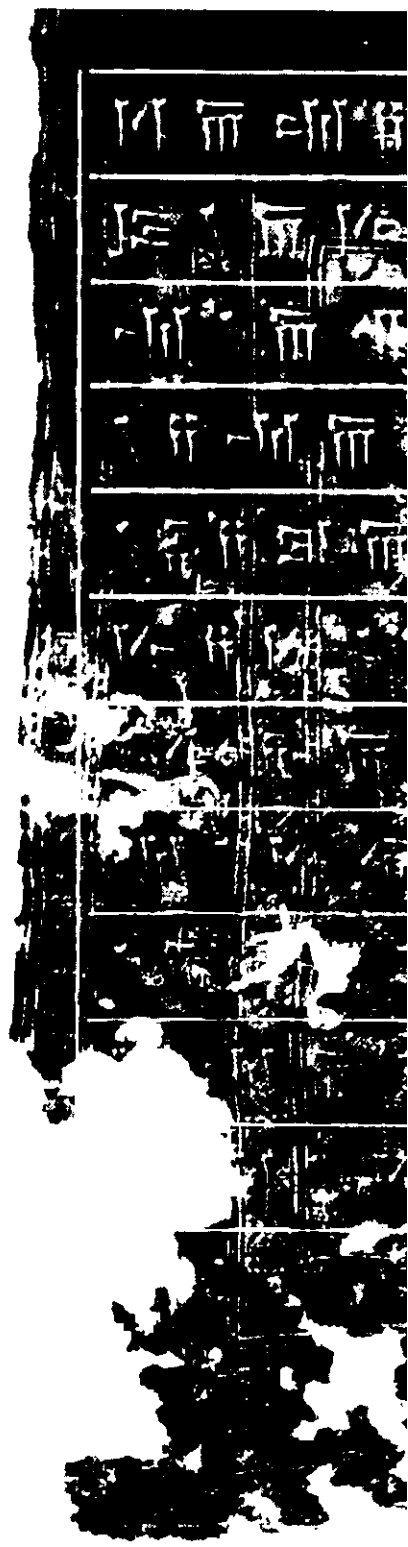
پازیریک

زیبا یزدپرست
مدیر گروه کارشناسی ارشد گرافیک

چکیده

قالی پازیریک از قدیمی‌ترین و شاید هم نخستین بافته دست بشر می‌باشد که از منطقه‌ای بنام پازیریک توسط باستانشناسان روسی کشف شد. کشف این قالی سبب فعالیت‌های اکتشافی بسیاری در منطقه پازیریک گردید. در این مقاله به توضیح و تفسیر نقوش این فرش که از دو بخش حاشیه و متن تشکیل شده است و بخشهایی از آن به دلیل زیر یخ ماندن سالم به دست آمده است می‌پردازد که باعث رمز گشایی در بخشهای بسیاری از تمدن‌ها شد.

واژگان کلیدی: پازیریک، قالی، عصر هخامنشیان

مقدمه:

و تار آن اندکی کشیده شده و پودهای آن به طور شل به تعداد سه یا چهار بار بین هر دو ردیف گره خورده است. این فرش تقریباً ۴۲ گره در هر ۷ سانتی متر می‌باشد که در مقایسه با فرشهای امروزی در رده فرش خوب و به نسبت نفیس قرار می‌گیرند. نوع گره مورد استفاده در این فرش از نوع گره معروف ترکی می‌باشد و رنگ این فرش در طول زمان تغییر یافته است و به صورتی روشن و سبز کم رنگ تبدیل شده است.

تصاویر و نقوش موجود بر روی این قالی عبارتند از:

۱- متن فرش به تعداد ۲۴ عدد مربع که داخل هر کدام یک ستاره هشت پر جای گرفته است؛

۲- حاشیه‌های فرش که به تعداد ۵ ردیف در کنار هم قرار گرفته‌اند و تصاویر و نقوش آنها به شرح زیر می‌باشند؛

ردیف اول: پس از زمینه، تصاویر حیوانی افسانه‌ای شبیه به یک شیر بالدار قرار دارد که در اصطلاح به گریفین شهرت دارد.

ردیف دوم: عبارتست از ۲۴ عدد گوزن شاخ پهن؛

ردیف سوم: تکرار ستاره از شبیه به ستاره‌های هشت پر متن قالی که به تعداد ۶۲ عدد دور قالی را فرا گرفته‌اند؛

ردیف چهارم یا حاشیه چهارم: که به حاشیه اصلی معروف است بهترین حاشیه می‌باشد. تصویر سوارانی است که به تعداد ۲۸ بار پشت سر هم تکرار شده و به طوری که در میان به تناوب بر روی اسبها نشسته یا در کنار آن ایستاده‌اند.

ردیف پنجم یا حاشیه کناری: که مجدداً همان تصاویر میدان بالدار افسانه‌ای یا همان گریفین بر آن نقش بسته

به درستی نمی‌دانیم که قالی گره بافته، از چه زمانی در ایران متداول شده است. اطلاعات بسیار اندکی درباره فرشهای هخامنشیان در دست داریم مثلاً پاره فرش مکشوف در پازیریک سیبری متعلق به سده قبل از میلاد را به ایران نسبت می‌دهند و آن را هدیه شاه هخامنشی به فرمانروای سکایی می‌دانند. قالی ایران در ساختار طرح و رنگ برای صنعتگران خاور زمین بهترین سرمشقی بوده است به گونه‌ای که دست‌آفریده‌های ترکان و هندیان تاثیر تاریخی کار ایرانی را آشکار می‌سازند. همان طور که گفته شد یکی از همین بافته‌های دست بشر قالی پازیریک می‌باشد. این قالی که از هر لحاظ با ارزش می‌باشد دارای نقوش حیوانی و گیاهی چه در متن چه در حاشیه می‌باشد منطقه پازیریک بعد از کشف این فرش به شهرتی جهانی دست یافت و باستان شناسان بسیاری تلاش کردند تا کشفیات خود را در آنجا ادامه دهند و طی این کشفیات وسایلی بدست آمد که از لحاظ طرح و نقش رابطه مستقیم با این بافته ایرانی داشتند. در تاریخ آمده است که باستان‌شناسی روسی به نام سرگئی رودنکو ضمن کاوشهایی در سال ۱۹۴۹ در مقبره‌های اقوام سکایی در منطقه‌ای بنام پازیریک موفق به یافتن این فرش شد که تاریخ فرش بافی را یکبار دگرگون کرد. دره پازیریک که از نظر باستان‌شناسی بسیار غنی است در دهه ۱۹۲۰ میلادی کشف شد و متعاقباً در ادامه کشفیات پنج تپه در این دوره شناسایی و مورد اکتشاف قرار گرفت. حفاری‌های اولین تپه در سال ۱۹۲۹ صورت گرفت و فعالیت‌های اکتشافی بار دیگر در سال ۱۹۴۷ با حمایت آکادمی علوم روسیه و موزه آرمتیاز آغاز شد و حفاری‌ها به چهار سرزمین دیگر گسترش یافت. مدارک کشف شده در زیر تپه‌ها، حاوی برخی یافته‌های اساسی مربوط به سال ۴۳۰ قبل از میلاد است و حکایت از زمانی دارد که در آن قبایل از دره پازیریک به عنوان گورستان استفاده می‌کرده‌اند. یافته‌هایی که از این گورها به دست آمده است عبارت از دهها وسیله زندگی و ابزار آلات شکار، لباس و ظروف مورد استفاده در زندگی روزمره می‌باشد که در بازسازی روش زندگی این قبایل صحرا کردسکائی نقش بنیادی دارند اما محسورکننده‌ترین یافته‌ها در گور یا تپه پنجم پازیریک به دست آمده است و آن عبارتست از فرش در اندازه تقریباً مربع به ابعاد ۱۸۹/۲۳ در ۲۰۰ سانتی متر مربع و از آنجایی که همراه با این فرش ابزار و وسایلی همچون یک دستگاه گاری نیز پیدا شده است تعدادی از باستان شناسان نظرات خاص نسبت به این فرش داده‌اند مثلاً گفته‌اند برای مفروش کردن روی سطح گاری استفاده می‌شده است این فرش کاملاً از پشم درست شده است

نقوش بافته شده در متن قالی که به تعداد ۲۴ عدد به صورت چهار مربع افقی در ۶ مربع عمودی می‌باشند و داخل هر کدام یک ستاره هشت پر قرار گرفته است

است.

نقش خطی کامل قالی پازیریک

نقوش بافته شده در متن قالی که به تعداد ۲۴ عدد به صورت چهار مربع افقی در ۶ مربع عمودی می‌باشند و داخل هر کدام یک ستاره هشت پر قرار گرفته است. این نقوش شباهت زیادی با نقوش حجاری شده در کاخ

برابر هجوم اهریمن به معبودشان می‌باشند. بعد از متن قالی در کنار آن یک حاشیه باریکی قرار گرفته که در دو طرف تمام نقوش حواشی قالی و نیز مربع های مرکزی قرار گرفته است که به مانند دیوار یا خطوط خیابانی می‌مانند که نگارهای نقش بسته در داخل آنها چه نگارهای گیاهی و چه تصاویر حیوانی و انسانی باید در داخل این خطوط قرار گیرند.

بعد از نوار باریک اطراف متن به اولین حاشیه قالی می‌رسیم که سطح آن را تعداد ۴۲ مربع کوچک حاوی نقوش گریفین که تصاویر حیوانی افسانه‌ای است که از تلفیق اجزای بدن شیر و گاو ساخته شده و نشان از فرهنگی آکنده از افسانه‌ها و خیال پردازی ناب دارد و این فرضیه با توجه به اینکه قالی در هنگام کشف شدن جسد رئیس قبیله‌ای را در میان نقش گریفین حیوان افسانه‌ای در حاشیه باریک خود داشته است تقویت می‌شود و احتمالاً از آیین تدفین مردگان و به مانند نگهبانی باشد برای دفاع در مقابل اهریمن و فتنه‌های او.

به هر حال جدای از بار مفهومی و نمادین این نقش‌مایه غنی و اسطوره‌ای از نظر سبک جانورنگاری گریفون‌ها نشان از ذهن فعال و خیال پردازیهایی به غایت نمادین و تجریدی و به قول یکی از بیان متعالی شیوه امپرسیونیستی دارد به گونه‌ای که دست و پای یک جانور اجزای بدن جانور دیگر می‌شود.

در ادامه بررسی نقوش، به دومین حاشیه قالی می‌رسیم که ۲۴ گوزن شاخدار به دور آن حلقه زده‌اند و چنان آرام و خرامان به چرا مشغولند که گوئی خبر از حضور بیگانه‌ای که سعی در آشفتن دنیای آرام و با وقارشان دارد را ندارند و همگی با حالتی آرام و سر به زیر به چرا مشغولند و در پی همدیگر در حال قدم زدن می‌باشند.

به نظر می‌رسد که دلیل نقش بستن این نقوش را در قالی باید در اهمیت که این حیوان در آن روزگار می‌توانسته داشته باشد جست که گله‌های فراوان و بی شمار گوزن زرد خالدار در منطقه وسیع جغرافیایی آن روزگار از سرزمین قفقاز گرفته تا کوه‌های زاگرس در جنوب ایران و آسیای مرکزی و آسیای میانه که منبع غذایی ایده‌آل و بسیار حیاتی برای مردمان معاصر خود به شمار می‌آمدند و دست اندرکاران بافت قالی پازیریک با حک نمودن تصاویر گوزن بر قالی خود می‌خواهند خبر از تسخیر و شکار کردن این حیوان بدهند و نیز اهمیتی که برای ایشان داشته است که دقت در نقش بافته شده به کتف گوزنها که به خنجری می‌ماند و شاید گواهی به قربانی کردن این حیوان برای مرده و یا استفاده مرده از گوشت حیوان در دنیای پس از مرگ که حالت تسلیم و رضای حیوان نیز این نظر را تقویت می‌کند.

سلطنتی نینوا (قرن ۷ و ۶ ق.م) واقع در کناره رودخانه دجله در نزدیکی شهر موصل کنونی دارند و در پی آن پیوستگی این نگاره‌های هشت پر نوع قالبهای احاطه کننده آنها و ساختار متن قالی در ارتباط با قالبچه‌ای سنگی در تخت جمشید (تالار صد ستون) نشان از روابط غنی و پیوستگی محکم فرهنگی دارد که در دنیای باستان

دست اندرکاران بافت قالی پازیریک با حک تصاویر گوزن بر قالی خود می‌خواهند خبر از شکار این حیوان بدهند و نیز اهمیتی که برای ایشان داشته است که دقت در نقش بافته شده به کتف گوزنها که به خنجری می‌ماند و شاید گواهی به قربانی کردن این حیوان برای مرده

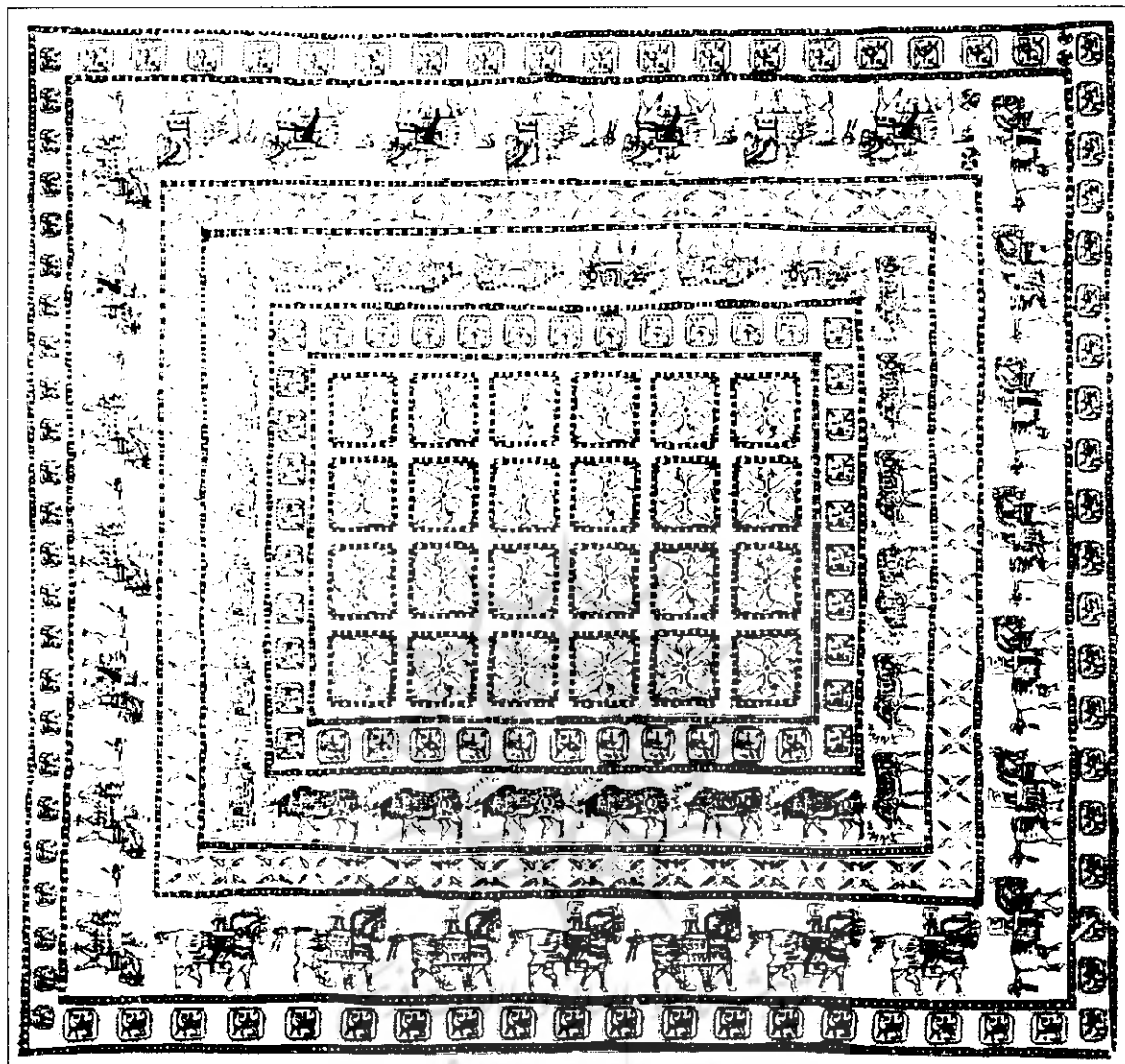
و با بعد مسافتی هزاران کیلومتر مرزهای جغرافیایی را درنور دیده است.

از نگاهی دیگر می‌توان به ویژگی سمبولیک بودن این نقوش پرداخت که البته انطباق این نقوش با یک مفهوم خاص به صورت احتمال یا فرضیه می‌ماند چون شرایط زمانی و مکانی تغییر کرده بنابراین کنکاش در یک موضوع خاص نیز در زمانهای مختلف تفسیرهای مختلفی را می‌تواند داشته باشد.

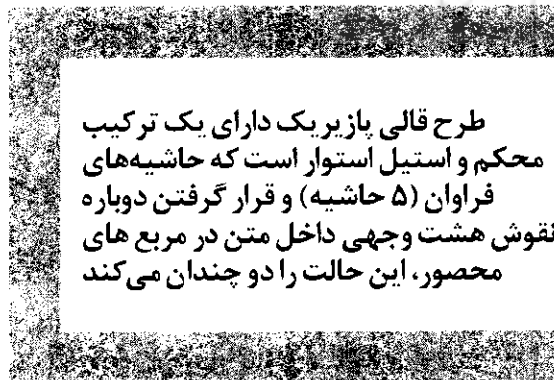
از نگاه سمبولیکی و نمادی این نقوش می‌تواند همان نقش گل نیلوفر آبی (لوتوس) باشد.

گفته شده است که این گل از تقدیس خاصی برخوردار بوده است و در مجاریهای تخت جمشید به کرات از این نقش با تعداد گلبرگهای بیشتر استفاده شده است.

در مورد قالی پازیریک قرار گرفتن این نقش در مرکز قالی و تکرار آن نشان از اهمیت این نگاره از دید نمادین دارد که گویی نگهبان ویژه‌ای قرار گرفته در حواشی و نیز تکرار حاشیه‌های مختلف پشت سر هم مانند حفاظی در

نقش خطی کامل قالی بازبریک

طرح قالی بازبریک دارای یک ترکیب محکم و استیل استوار است که حاشیه‌های فراوان (۵ حاشیه) و قرار گرفتن دوباره نقوش هشت وجهی داخل متن در مربع‌های محصور، این حالت را دو چندان می‌کند

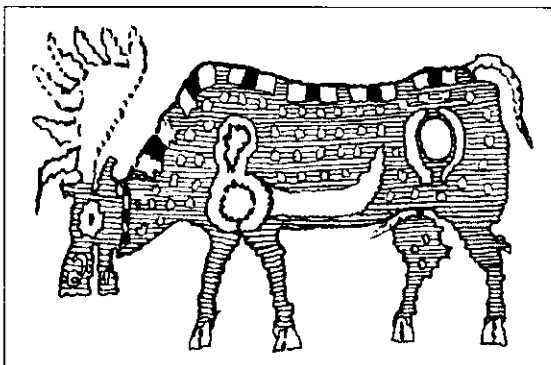
نامید که جهت مراقبت از گله حیوانات یا احیا شکار آنان گمارده شده‌اند.

ولی جدا از بحث مفهومی و رابطه‌ای این سواران با عناصر داخل نظم و هماهنگی بین سواران و آرایش نظم

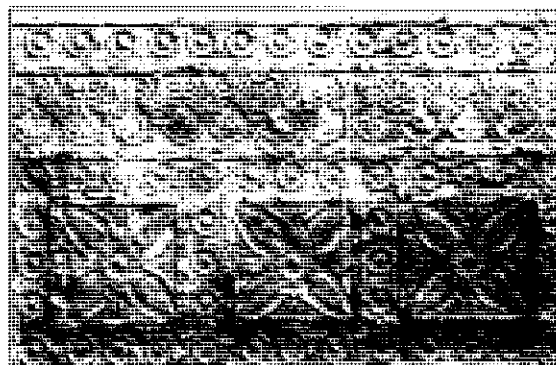
نوار حاشیه بعدی شامل هشت پر متن قالی می‌باشد که به تعداد ۶۲ عدد و با اندکی تغییر با فواصل معین در کنار همدیگر قرار گرفته‌اند.

اصلی‌ترین‌ها و مهم‌ترین حاشیه قالی که بیشترین فضای قالی را نیز اشغال کرده است ردیف سوارانی را در میان دارد که به تعداد ۲۸ سرباز آماده و رزمجو که به تناوب در پی هم می‌آیند و از عناصر داخلی قالی که مفروش‌شان برای ما به جز حدس و گمانی بیشتر شناخته شده نیست محافظت می‌کند.

نوع پوشش افراد و نیز اسبها و دم بسته اسبها حکایت از این دارد که این افراد سربازانی هستند که با فواصل کاملاً منظم و با هوشیاری تمام مسئول مراقبت از جایی هستند که با توجه به حیوانات داخل قالی می‌توان آنان را افرادی

گوزن خالدار شاخ پهن - منقش بر حاشیه‌ی قالی پازیریک

نقش گل نیلوفر آبی (لوتوس) در آثار تاریخی نینوا

اهمیت تک تک نقوش و دلالت آنها بر موضوعات حیاتی در زندگی اقوام معاصر قالی حیوانات بافته شده در قالی و حالت استوار و محکم آنها همچون شیر، گوزن نر و اسبهای جنگی، پرده از این حقیقت بر می‌دارد که محیط بافت قالی منطقه ای بوده است که مردمانش همواره در جنگ و شکار بوده‌اند و برای ادامه حیات گریزی از این کار نبوده است و نقوش گریفین نیز می‌تواند نشان از سحر و جادو و اعتقادات خاص مذهبی باشد که در جنگها و شکار کاربرد فراوان داشته است که این موضوع به کرات از طرف دیرینه شناسان تایید شده است.

موضوع بعدی حالت قرار گرفتن نگاره های جهت دار می‌باشد که از همان حاشیه اول به ترتیب رعایت شده است و نقوش گریفین از جهت چپ به راست و در حاشیه بعدی گوزنها از راست به چپ آرایش شده‌اند و حاشیه‌های چهارم و پنجم اسبها و گریفین ها دوباره این حالت را تکرار کرده‌اند که در عین حرکت کردن تمام نگاره های حیوانی قالی حالت ایستایی و سکون به خود گرفته است و دور زدن نگاره‌ها پشت سر هم این حالت را بیشتر می‌کند که نگاه در عین حرکت پشت سر نقوش دوباره به سر جای اول بر می‌گردد و بیشترین تمرکز بر مرکز قالی است که حاشیه‌های فراوان قالی به مانند دیوار مستحکم از نقوش قرار گرفته در این قسمت محافظت می‌کنند.

آنان و نیز ستوریان کنار اسب نشان از عظمت و قدرت امپراتوری حاکم بر سرزمینهایی دارد که این قالی در آن بافته شده است.

همچنین وقار و آرامش حاکم بر سربازان و نیز اسبها که از ویژگیهای اصلی فرهنگ حاکم بر تمدن آشور و هخامنشی است و نمونه آن را در حجاری های تخت جمشید می‌توان دید که بیانگر آرامش طولانی و حکومتی با ثبات است که در این چنین جامعه‌ای حاکم بوده است. و این آرامش و ثبات در نقش حاشیه قالی پازیریک نیز مشهور است و در غیر این صورت فرم قرار گرفتن ستوران و ستوریانان مانند آثار یافت شده در دیگر هنرها حالت آشفته و ناآرام به خود می‌گرفت که هر لحظه انتظار هجوم دشمن را می‌کشند.

در گوشه پایین سمت راست این قسمت در نگاره کوچک دایره‌های بافته شده است این دو نگاره شبیه به چرخهای ارابه مشکوفه در همان محل می‌باشد و این احتمال نیز می‌رود که این نگاره‌ها نشان از مهر یا امضای بافنده باشند که بنا بر این به سفارش یا ذوق شخصی در آن محل بافته شده‌اند.

در ردیف آخر قالی نقوش گریفین قرار گرفتند که در تصویر بالا چندان مشخص نیست که خلاف جهت حرکت اسبها پشت سر هم و با فاصله مساوی از همدیگر در حرکت کنند.

از تکرار این حاشیه می‌توانیم حدس بزنیم که چطور فرهنگ مردمان این قوم با افسانه‌ها و نیروهای بشری در ارتباط بوده است و فرهنگ آنها چقدر غنی بوده که نقوش به این صورت درآمده و ذهن خلاق و آفریننده هنرمندان توانسته است این چنین فرمهای بدیع را در کمال مهارت خلق نماید. طرح قالی پازیریک دارای یک ترکیب محکم و استیل استوار است که حاشیه‌های فراوان (۵ حاشیه) و قرار گرفتن دوباره نقوش هشت وجهی داخل متن در مربع‌های محصور، این حالت را دو چندان می‌کند و تأکیدی است بر

منبع و مانند

۱- پرهام سپرویس شاهکارهای فرش بافی پارس، سروش، ۱۳۷۵.

۲- چاکبار، رونین، دایره المعارف هنر، نشر فرهنگ معاصر، ۱۳۷۸.

۳- زوله، نورج، پژوهشی در فرش ایران، سیلوانی، ۱۳۸۲.

۴- عجد نقوش و نگار، منقحه فللی ایران، دوره اول شماره ۱، زمستان ۴۴.

۵- عجد نقوش و نگار، منقحه فللی ایران، دوره دوم شماره ۲، زمستان ۴۵.